



## ИСТОРИЯТА НА ПРОВ ОТ АПОКРИФА „ПОВЕСТ ЗА КРЪСТНОТО ДЪРВО“ В МОЛДОВСКИ ПРЕПИС ОТ XVI ВЕК

---

*Mariana Tsibranska-Kostova*  
*Institute for Bulgarian Language – BAS*  
✉ m.tsibranska@gmail.com

### *THE HISTORY OF PROV IN THE APOCRYPH ABOUT THE HOLY TREE IN A MOLDAVIAN 16<sup>TH</sup> CENTURY MANUSCRIPT*

*The paper analyzes an unknown copy of the Story of Prov's brotherhood with God from the Cycle about the Holy Tree and offers a diplomatic edition of the text in Ms. Slav 636 of 1557 housed in the Library of the Romanian Academy in Bucharest. This copy of the text is juxtaposed with some of the earliest copies of the same text. The author discusses the textual peculiarities of the copy examined and the main changes made by the scribe concentrating on important symbols in the text and approaching the question why this apocryph was included into this manuscript (a collection of mixed content) and what its functions were. This manuscript is one of the examples of the sixteenth-century Moldavian manuscript tradition of miscellanies and collections of mixed content that were true monastic encyclopedias that reproduced the medieval-Bulgarian literary legacy.*

*Keywords: apocrypha, Prov and the God brotherhood, Moldavian miscellanies*

---

### *Обща постановка и представяне на източника*

Книжнината през епохата на Средновековието е важен фактор, който определя цялостния културен облик на Балканите и на Югоизточна Европа. В книжовния обмен от двете страни на Дунава участват всички жанрове на средновековната литература, а от XV в. насетне процъфтява особено традицията на сборниците със смесен състав. Един представителен образец за епохата на своето създаване е ръкописът от библиотеката на Румънската академия в Букурещ *BAR Ms. Sl. 636* (нататък *BAR 636*): сборник от 338 листа, завършен на 9 август 1557 г., по времето на молдовския владетел Александру Лъпушняну (1552–1561 и 1564–1568) и при митрополита на Сучава Григорий II, изписан от ръката на йероди-

---

Разработката е направена в рамките на Проект ДО 02/5 от 24.07.2018 „Езикова и етнокултурна динамика на традиционните и нетрадиционни ценности в славянския свят“, Програмата ERA.Net.RUS 2018 (#472–LED–SW).

акон Иларион по всяка вероятност в манастира Нямец. Описанието му, подготвено от П. Панаитеску, влиза в третия, все още непубликуван том на славянските ръкописи в това книгохранилище, допълнен от Замфира Михаил<sup>1</sup>. Затова засега най-пълното описание на *BAR 636* може да се намери в публикация на Ив. Билярски и М. Цибранска-Костова от 2015 г. [5]. Известно е, че манастирът Нямец, наред с молдовските манастири Бистрица, Драгомирна, Молдовица, Пробота, е един от най-активните преписвачески центрове, в които се е умножавала така наречената „славяно-румънска книжнина“ с двуусови и двуерови правописни норми от епохата на Второто българско царство и по-специално наложените от традициите на Търновската книжовна школа.

Ръкопис *BAR 636* съдържа разнородни раздели – исторически, хронографски, юридически, антиеретически, догматически, но цялостната компилация от текстове е предназначена да обслужва специфичната политическа обстановка в Молдова в средата на XVI в. Утвърждаването на Православието и борбата с ересите е трайна характеристика в политиката на молдовските владетели (Жудиу 2002; Крачун 2003–2004) [9] [10]. Географско-териториалната близост на Молдова с католически страни, като Полша, Литва, Унгария, активните контакти с Константинополската патриаршия и заплахата от османската власт са все фактори, изострящи необходимостта от „сплотяване на православните сили“ и „утвърждаване на Православието като господстваща идеология в Молдавия“ (Русев, Давидов 1966: 13, 20) [21]. За тази цел съставителите на сборника са използвали протографи от преводни произведения на южнославянската и преди всичко на българската книжнина, за да създадат една истинска монашеска енциклопедия и да поведат словесна битка срещу верско-религиозните отклонения. Неслучайно богатата антикатолическа линия в сборника бе обект на специално внимание в последните години (Николов 2016) [15]. Оказва се обаче, че *BAR 636* може да допълни представата за ареалното разпространение и функционирането на старобългарската неканонична книжнина, тъй като съдържа преписи на два апокрифа: 1. На л. 304r–315v: ꙗвлѣнїе ѿцѣ наꙗшемꙗ авраꙗмоꙗ ѿ зꙗвѣтъ архистрꙗтигꙗ михаилꙗ, известен като „Заветът на Авраам“; 2. На л. 316r–319r: оꙗкꙗзꙗ како съвѣри гꙗ вꙗство крꙗстное.

Вторият текст е изследователският обект на настоящата публикация. Поставям си следните конкретни задачи:

1. Да приведа наборния текст на апокрифа по преписа в *BAR 636* с цел да се допълни неговото археографско досие с неизвестен до момента изворов материал с по-широко ареално разпространение. В известния труд на А. де Сантос Отеро върху апокрифите са посочени 6 преписа на същия текст, четири от които ще използвам за сравнителен

<sup>1</sup> Третият том от Описа излезе след предаването на статията за печат. Вж. P. Panaitescu, Z. Mihail. Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române, Vol. 3, Partea I-A, București, 2018, pp. 43–47.

анализ по съответните им издания (Сантос Отеро 1981: 150–151) [22]. Само един от тези четири преписа е с по-късна хронология и се намира в сборник от XVII в. в сбирката на М. П. Погодин в Руската национална библиотека в Санкт Петербург под сигнатура *РНБ Погод. 1606* (Безбородко 1860: 123–124) [2].

2. С методиката на сравнителния езиково-текстологичен анализ да се спра на ключови моменти от текстовата структура, които свидетелстват за промяна, преосмисляне, акцентирание върху символи и ценности. Тяхното открояване би помогнало да се обособи група свидетели със сходни или еднакви особености, а това би позволило да се предположи какви извори са използвали молдовските компилатори.

3. Да формулирам предварителна хипотеза каква роля в цялостния съставителски замисъл на сборника изпълнява този апокриф.

### *Общи литературни данни за апокрифа*

Киноварното оглавление в *BAR 636* съдържа два идентифициращи маркера: *оуказъ* и *кръстное братъство*. Първата лексема дава необходимия наслов, който жанрово определя текста като наратив с поучителен и разяснителен характер, предназначен да изложи и докаже някаква истина: *оуказъ* ‘поука, наставление, доказателство’ (Старобългарски речник 2009: 1049–1050) [24]. Словосъчетанието *кръстное братъство*, от своя страна, посочва прототипа на цялостния текст, откъдето е взет разглежданият апокриф. В славянската традиция придобива голямо разпространение апокрифният цикъл *Повест за кръстното дърво*, приписван според Индекса на забранените книги на поп (презвитер) Йеремя, старобългарски книжовник от X в. (Соколов 1888: 73–211; Апокрифи 1982: 274–288; Димитров 1990; Петканова 1978: 126–137; Петканова 1994: 334–335; Милтенова 2003; Милтенова 2009: 285–287) [23] [1] [7] [17] [18] [12] [13]. Днес са известни над 60 български, руски, украински и сръбски преписа, като в различните извори *Повестта* има различни оглавления. Около полифункционалните символи на християнството кръста и дървото са организирани няколко истории, които прокарват пряка тематична връзка между Стария и Новия завет и поставят събития от земния живот на Исус в центъра на повествованието. Може да се смята за доказано, че в основата на старобългарската компилация е поставен цикъл разкази за кръстното дърво, приписван на Григорий Богослов и известен в три редакции, от които именно третата се датира от X в., когато е направен първоначалният старинен превод (най-нови данни по темата у Милтенова 2018: 261–269) [14]. Впоследствие той е използван от презвитер Йеремя и редактиран попада в така наречените преантологизирани сборници със смесено съдържание, станали особено популярни в българската книжнина през XIII–XIV в., в които намират място редица рано преведени неканонични текстове от различни жанрове и със силно влияние на ветхо- и новозаветни апокрифни мотиви, митологични

и фолклорни елементи. Те стават изразители на народно-религиозната линия и са особено популярни сред нисшето духовенство. Неслучайно най-ранните преписи на Повестта за кръстното дърво се откриват именно в представителните антологии с неканонични, апокрифни и занимателни четива, каквито са: поп-Драголовиият сборник (рък. № 632 на Народната библиотека на Сърбия в Белград, трета четвърт на XIII в.)<sup>2</sup> и Берлинският сборник от началото на XIV в. (ръкопис № 48 от сбирката на Вук Караджич в Берлинската държавна библиотека – Миклас, Тасева, Йовчева 2006: 231–278) [11]; още Хлудовият препис в ръкопис № 30, XIV в., от сбирката на Алексей Хлудов в Държавния исторически музей (ГИМ), Москва (Попов 1875: 31–44) [19]<sup>3</sup>. Компилацията познава и ранен глаголически препис, свързан с хърватската традиция на разпространението ѝ (Соколов 1888: 77) [23]. Противно на някои остарели мнения в обемния наратив да се търси пробогомилска тенденция, надделява изводът, че чрез компилирането на отделни, „навързани“ една след друга истории за Кръстното дърво, за Светата Троица и за Исус Христос презвитер Йеремя не просто не обслужва богомилския дуализъм, а точно обратното – опитал се е да реабилитира кръста, поруган от богомилите, и да прочисти неканоничната литература от богомилските влияния, попили в нея (Турилов 2009: 287–289; Милтенова 2009: 285–287) [25] [13].

Темата защо и в какви текстови форми битува Повестта за кръстното дърво в средновековната славянска традиция, е много обширна, тъй като отделните разкази свободно са могли да бъдат откъснати и да имат самостоятелен живот. Точно това се е станало с преписа в разглеждания сборник *VAR 636*. До такова заключение навежда фактът, че от целия апокриф в него е поместена само една от историите, в която основни действащи лица са цар Семеклий, синът му Пров и Исус Христос (Апокрифи 1982: 282–284) [1]. В някои преписи този текст функционира със заглавието *Слово како сътвори Господь братство крѣстное*<sup>4</sup>. В цялостния апокриф обаче епизодът няма собствено оглавление и се рамкира от два други наратива: в началото от събития в Кана Галилейска и Витлеем, в които Исус е орач, а в края е обграден от кратък вариант на популярната история за св. евангелист Лука, чудото с убруса и Авгаровото по-

<sup>2</sup> Известен още като сръбски пергаментен кодекс от сбирката на П. С. Сречкович в Сръбската народна библиотека в Белград. По преписа в този сборник цялостната компилация е издадена от М. И. Соколов в цитираната публикация от 1888 г. Специално на л. 154v–177v е разположен текстът как Пров се побратимява с Христос (Соколов 1888: 97–101) [23].

<sup>3</sup> М. И. Соколов използва преписа от този ръкопис за набор от разночетения спрямо поп-Драголовия сборник. Сравненията тук се извършват по неговата публикация (Соколов 1888: 97–101) [23].

<sup>4</sup> По данни на сайта *Repertorium of Old Bulgarian Literature and Letters*, в който се посочват три преписа с хронология между XV–XVII в.: <http://repertorium.obdurodon.org> (дата на достъп 10.07.2018) [20]. В *РНБ Погод. 1606* оглавлението е Указъ о братотворении како сотвори Господь братство крестное (Безбородко 1860: 123–124) [2].

слание до Исус Христос. За връзка между епизодите в началото служи едно уточняващо изречение, според което след Августовото управление (римският император Октавиан Август, 27 пр.н.е – 14 н.е., който се споменава в предходните наративи от Повест за кръстното дърво) на власт идва някой си цар Селъвкии, превърнал се в Семеклий в *BAR 636*.

*Основни езиково-текстологични особености на преписа в BAR 636*

1. Липси. Множество детайли с идейно-символична натовареност от началото на наратива липсват в молдовския препис при сравнение с преписа от Берлинския сборник (нататък *Бсб* – Миклас, Тасева, Йовчева 2006: 257–266) [11]<sup>5</sup>. Завръзката на фабулата в апокрифния фрагмент е случилото се с цар Семеклий. Набожен и отворен да приеме Христос в сърцето си, дори обхванат от желание да го види лично, царят става жертва на една птица. В *Бсб* той редовно посещава църквата и веднъж в деветия богослужебен час (около три часа следобяд) – символ на Кръстната жертва на Спасителя, влизайки в така наречения Соломонов притвор на храма, владетелят заспива, придружен от прислужника си. Фактологичните детайли задават макрорамката на повествованието, в което основен е мотивът за спасението на царя. Храмът символизира вярата и смирението, тъй като в християнството и човешката душа е храм, в който се настанява благодатта на Светия дух. Случката с царя е необходимото страдание, което трябва да доведе до истинско възприемане на вярата, и то символично става в храма. Времето и мястото липсват или са променени в *BAR 636*. Действието се развива най-общо в царския палат и няма никакви отправки към определен момент или място от сакралното храмово пространство.

2. Промени във фабулата. Завръзката на фабулата е появата на въпросната чудна и дивна птица. В *Бсб* тя изпуска *проходъ свои*, т.е. изпращанията си, а в *BAR 636* размахът на крилата ѝ в средата на двореца разпръсква прах, част от който попада в очите на царя. Птицата е поливалентен елемент от вертикалната ценностна ос извисяване/падение. В случая вместо да символизира порива на душата, тя по-скоро натоварва повествованието с отрицателна конотация на зло, болест, нечистота, крилата ѝ създават хаос, а самата тя напомня за тленността. От нея води началото си слепотата, тежкото заболяване на владетеля, опасно както за него самия, така и за цялото царство, особено ако новината се разчуе сред висшите сановници и народа. Затова царят извиква сина си Пров и му нарежда да търси материално съкровище, данъци, злато и сребро, за да оцелее с него, ако бъде свален от власт. Във финала на наратива това съкровище закономерно ще се превърне в духовно. В *Бсб* в началото на разказа не се споменава най-близкото семейно обкръжение на цар Селевкий; в *BAR 636* още в самото начало сюжетната нишка изтласква на

<sup>5</sup> Поради липса на листове в ръкописа издателите възстановяват текста по препис близък в сръбски сборник Гильф. 42 в Руската национална библиотека, XVI в.

преден план други болни и нуждаещи се от чудодейната сила на спасението, защото съпругата на царя е гоубава (страда от проказа)<sup>6</sup>, а снаха му е луда (имѣащи бѣсъ въ себѣ). Единствено годен да изпълни своята мисия в търсене на изход е синът му Пров, подобно на мотива от вълшебните приказки за силния принц, който може да извърши подвизи и да донесе щастлива развръзка. Пров е натоварен със задачата да събере данък, за да може събраното съкровище да обогати царската хазна и да осигури благоденствие на болния цар и рода му, в случай че новината за слепотата му стане общоизвестна. Символиката на народната приказка продължава с ясно зададените опозиции, в които трябва да протече мисията на Пров: да търси в така нареченото „некултивирано пространство“, въ зѣмла дѣланж<sup>7</sup> според *BAR 636* срещу неутралното по всички земи в *Бсб*.

3. Вариантност. Срещата на Пров с Исус Христос в битността му на ближен, обикновен човек, се запазва във всички редакции на този наратив, но отново има варианти. В *Бсб* Христос се появява като дванадесетгодишен юноша; в *BAR 636* се претворява на раб от горната земя с име Емануил, което е пропуснато в *Бсб*, в поп-Драголовия и Хлудовия препис, но е налице в *РНБ Погод. 1606*. Образът в молдовския ръкопис се отличава с още една ясно подчертана характеристика, разкрита чрез подробния диалог на Пров с Христос, а именно: Бог се появява в битността си на книжовник, занимаващ се с книжовно дело, срв. *ка̀кова ѣ ра̀бота твоѧ гѣ рѣтѣ книжевенъ ѣсмъ*<sup>7</sup>. В ранните славянски редакции това не е експлицитно заявено, тъй като диалогът на двамата персонажи разкрива със средствата на алегорията и бинарната текстова семантика първоначалното „говорене на различни езици“. В *Бсб* обстойно се разяснява например, че под „горна земя“ Бог разбира небесата, а Пров го схваща буквално; че пътят, който Пров го моли да му покаже, е път не към събирането на данъци, а е „пътят на отца“, завръщането към основите на вярата. Цялата дълбока символика от срещата на Пров с Господ в *BAR 636* е сведена до книгата и писанията като квинтесенция на висшата божествена мъдрост. Затова Пров се доверява на своя водач с радост и преклонение пред знанието му, а самият мотив за водачеството и водача в лабиринта на познанието и вярата има опора в редица митологични, легендарни и фолклорни разкази. По увлекателен и леснодостъпен начин една от ипостасите на Господ в неговия човешки облик е претворена в този разказ и от нея произтича основният мотив за спасението на отделния човек и човешкия род в цялост.

4. Новозаветни реминисценции и цитати. Независимо от приликите на апокрифната фабула с приказните сюжети във всички преписи на тази част от цикъла Повест за кръстното дърво се наблюдава засилено

<sup>6</sup> Забележително в *РНБ Погод. 1606* името на царичата е Купава < гоубава (Безбородко 1860: 124) [2].

<sup>7</sup> На това място *РНБ Погод. 1606* отбелязва, че думите на Исус са *князь есмь* (Безбородко 1860: 123) [2].

използване на евангелски цитати. Те дават идейната мотивация за сюжетното развитие и дълбокия символичен подтекст на побратимяването между Пров и Господ. В *BAR 636* са вплетени в наратива по един органичен начин, например:

– Събирането на данъци е мотивирано с евангелския постулат и законова норма за ред и справедливост *дѣвките бѣја бѣи. ѿ кесѣрева кесѣроу* (Мат. 22: 21; Марк. 12: 17).

– Убеден в силата и правотата на своя водач, Пров иска да се побратими с него, тъй като изпитва любов към Исус като към брат. Исус му отговаря с новозаветния цитат *тако ѿ възлюбихи мене ѿко сѣм сѣ* (вариант на „Обичай ближния си като себе си“ по Мат. 19: 19). Заслужава да се отбележи полисемантичната натовареност на думата *рѣвъ*, която обема няколко значения: ‘дете’ – Пров е син на цар Селевкий, но символично се приобщава към Бога; ‘ближен, духовен брат’ – Исус спрямо Пров и Пров спрямо Исус.

– Трети важен мотив е този за Божествената любов и агапията. Около него е организиран този елемент от фабулното развитие на действието, който оправдава самостоятелното название на апокрифа като разказ за създаването на кръстното братство. В самия апокриф това духовно, символично сдружение не е наречено „кръстно“, но е организирано около духовната близост на човека с Бога и на хората помежду им, обединени от Христовата вяра и любов. Отново забележителен факт, легитимиращ появата му, е записът на хартия – един момент, който отсъства от ранните сравнителни източници, но се открива в *РНБ Подгод. 1606*: *гъ въземъ хартиѣ ѿ записѣ рѣжкоѣ своеѣ брѣтство. ѿ рече нелѣжными оѣсти, проклатъ дѣ естъ тѣзи члкъ сътворивши брѣтство ѿ невѣровавши его боле естъ ѿ брѣта роженѣго. По този начин чрез силата на книжнината и словото се утвърждава силата на духовното родство в името на Христос повече от зова на кръвта и биологичното родство.*

– Четвърти смислово натоварен мотив е този за очистването на скверността чрез водата – символ на кръщението и инициацията във вярата. Това е начален ритуален елемент за създаване на общност и споделяне на обща вяра. Водата в различни религии служи за граница; в православно-християнство тя има ясната функция да разделя греха от праведността (огнената река в изображенията на Страшния съд), сакралното от профанното и да въвежда в светостта, благодатта и изцелението (Геров 2002) [6]. Умело в този мотив е вплетен символът на рибата, особено подходящ за некръстени, на които предстои приемането на вярата, доколкото тя символизира самия Христос – Божи син и Спасител на света. Рибата като носител на прозрение и духовно лечение се среща още в Стария завет и тук се открива ясно прокарана линия в целия сборник *BAR 636* към органично единство на Светото писание в двете му съставни части, постигнато във всички раздели. В анализа на дълбоката символика на рибата, включително във фолклора, Д. Димитрова-Маринова с основание посоч-

ва старозаветния цитат от книга Товит 8: 2–3, в който вътрешностите на рибата – сърце и черен дроб, имат апотропейна сила и гонят демони (Димитрова-Маринова 1996: 40; Библия 1982: 565) [8] [3]. Каденето върху вътрешностите на рибата за изгонване на демоните, както е в оригиналния старозаветен цитат, присъства в ранните славянски преписи, но не и в *VAR 636*. В *Бсб* е обособен отделен епизод на общото влизане в реката, при което Исус улавя риба. Държейки я в лявата си ръка и кръстейки се с дясната, той разкрива значението и силата на раннохристиянския символ. В поп-Драголювия сборник именно чрез ритуалното влизане в реката се постига агапическото побратимяване на Пров с Господ и това е ясно маркирано чрез един възглас с оттенък на фолклорна стилистика: *Уле, видное чюдо, како Провь бра вга нарече се* (Соколов 1888: 99) [23]. В този епизод Исус е рибар с цялата символична конотация на неговата трансформация. В молдовския препис идеята е влизането във водата да донесе очистване и духовно кръщение на Пров: *гъ рече възидѣмь въ водѣ, и ѡмыамь нашѣ скръбны*. Частите на рибата са описани подробно и в двете редакции с лексикални варианти, чиято цел е да се затвърди идеята за спасението. Пров приема в ръцете си рибата, така както със сърцето си приема Христос: *прѣвъ поать рѣбѣ и разоумѣ въ срѣци своѣмь*. Това е алегория, която той вече е в състояние да проумее, защото я постига в края на пътя, изминат с Исус и донесъл му прозрение. Забележително е, че влизането във водата в ръкопис *VAR 636* е придружено от присъствие на ангели, които дори се дивят на чудото на духовната трансформация, извършвано пред очите им, докато ангелско присъствие в преписа от *Бсб* няма.

5. Онимни детайли. В това отношение *VAR 636* предлага съществени разночетения.

На първо място, в по-ранните сравнителни източници не се появява вариантност в името на царя. Във всички тях той е назован Селевкий (Селевкие, Селевкиа), а не Семеклий, както е в *VAR 636* и *РНБ Погод. 1606*. Освен възможността за фонетична аналогия, бих искала да припомня, че персонажът е познат на толкова емблематичен представител на българската апокрифна литература като Сказанието на Исаия пророка как бе издигнат от ангел на Седмото небе, където цар Селевкиа, с прозвище Симеклит, слиза от планината Витоша, приема царството си в полето, наречено Романия, и основава пет града в своето царство. Както престолнината му – Средец, така и останалите имена на градове свързват дейността на този цар с територия от Пловдив към западните български земи (Билярски 2011: 192–197; Апокрифи 1982: 297–298) [4] [1]. Следователно може да се предполага някаква връзка и влияние между текстовете в хода на историческия им живот, но този въпрос изисква специално проучване.

На второ място, преписите на изследвания апокриф се различават по изчерпателност и кохерентност на именните позовавания. Така например в *Бсб* и останалите ранни извори Пров среща Исус в Йерихонската земя, което липсва в *VAR 636*, но пък, както отбелязахме, името



Емануил е типично за *VAR 636* (същото в *РНБ Погод. 1606*), но не и за ранните преписи от XIV в.

На трето място, най-значимият онимен детайл остава промяната на името на реката, в която Пров едновременно получава своето духовно кръщение и рибата за символично лечение на страданията на своите близки. В *Бсб* реката е названа *Въласта*, в поп-Драголовия препис е *Варсапъ*, по Хлудовия е *Въласть*, а в хърватския дори *Даемас*. В *РНБ Погод. 1606* името на реката липсва. Фактите водят до заключението, че името е подвижен онимен детайл, но все пак между ранните разночетения биха могли да се предполагат някаква фонетична аналогия и естествена вариантност. В *VAR 636* реката е преименувана на Тиса (приток на Дунав, който тече на територията на днешна Румъния, Унгария и Сърбия). При това неутралната географска топка от *Бсб* къде точно се намира тази легендарна река, в *VAR 636* е доразвита с уточняващия израз „нашата земя“: *псѣдѣмъ въ зѣмльѣ нашѣ прѣидѣшиж ѿ стѣшж при вѣдѣ тисѣ*. Това ми позволява да предположа, че текстовата редакция на апокрифа в *VAR 636* издава неоспорима актуализация на преписа според географския ареал на разпространението. Преди пълен анализ на известните до момента свидетели за тази история от *Повест за кръстното дърво* не може със сигурност да се твърди къде и кога е въведен уточняващият географски детайл, но не е изключено известността на река Тиса като важен воден възел за Централна Европа и особено богатата на риба да е подтикнала въвеждането на името без пряка връзка с локацията на изследвания препис и той да го е усвоил от протографа.

6. Финален епизод. Финалният епизод на наратива също показва разлики. В основни линии те се свеждат не само до постигнатото спасение с отделните части на рибата за цялото семейство, първообраз и модел на спасение за цялото човечество, но до отказа от материално съкровище. Ясно е прокарана идеята за превеса на духовното над материалното. Във варианта от *VAR 636* Пров дарява на Емануил всичко придобито, а взема за себе си само рибата. В текста се набляга на покаяните елементи: научил за случилото се от сина си, цар Семеклий разкъсва ризата си с ридание и гледа на ръкописанието на Христос. И в двата варианта Бог остава невидим за човешкото око, но именно в молдовския ръкопис се акцентира на това, че той е познаваем чрез словото, покаянието и молитвата.

7. Езикови черти. Преписът от *VAR 636* съдържа редица доказателства за някои безспорни езикови тенденции, които съответстват на доразвитото в още по-голяма степен, отколкото в по-ранните редакции, фолклорно-легендарно начало:

– Опростяване на изказа и съобразяване на граматичните форми с естествения развой на говоримия български език. Тази тенденция се проявява в изчистването на дателен самостоятелен и дателен с инфинитив, които практически липсват в молдовския препис. В действителност той използва преобладаващо спрегнати глаголни форми и по-рядко

причастия, а от по-архаичните категории запазва основно инфинитива. С всички тях в съответствие с целите на наратива се описват последователни глаголни действия. Примери от *BAR 636*: *лѡвѣше рѣчи ѡ хѣ ісѣ слышати и ѡбрѣсти хотѣше видѣти*; *птица възлѣтѣвша ѡдривъ крилѣ*, архаичното причастие *ѡдидѣлъ* *са* и др. В *Бсб* има примери за архаични конструкции, които липсват в молдовския препис: *августоу же оумершо, днѣ възѣсть взнати емоу*. В същото време в *BAR 636* се пазят някои граматични архаизми: двойствено число в примери като *естѣ*, *очи рывовѣ*; дателен за притежание *очи отцоу своемоу* и др. Въпреки че ранните преписи на апокрифа издават битуването на текста в западните краища и още в поп-Драголовия сборник се използва безюсовата писмена норма, *BAR 636* се подчинява на общите правописни черти на целия сборник и последователно спазва двуюсовия правопис със следи от смесване на носовки. Само в думата *гоубава* < *гъбава* е налице замяна на голямата носовка с *оу*, рядък случай на безюсова практика за целия сборник.

– Лексикални варианти (лексеми или съчетания), които издават народно-разговорно начало: *връзаше*, *таковизи речи*, *скровище*, *скровное*, *спѣшно*; словообразователно еднотипни прилагателни и причастия с еднаква суфиксация и изясняване на ера в наставката *жалостенъ*, *плачевенъ*, *книжевенъ*, *зѣтворенъ*. Привеждам примери за лексикална вариативност, която разкрива словните особености на молдовския препис:

Берлински сборник<sup>8</sup>

BAR 636

Члѣ бѣа видѣти с. 258	жѣдѣаше видѣти хѣ веліко
Птиць нѣкои прѣлетающѣ поустѣ прохѡдѣ свои и налѡучи сѣ с. 258	птица възлѣтѣвша ѡдривъ крилѣ свої и прѣ възніде въз ѡчию егѡ и ѡслѣпѣ.
Частите на рибата: <i>врѣхъ</i> (глава), <i>жлѣчь</i> (жлъчка; злъчка), <i>оутрова</i> (вътрешности) с. 262	Ѡчи ривѣ—лекуват слепота; <i>мѣхурѣ</i> (мехур, от праславянската дума <i>мѣхъ</i> ; за означение на анатомичен орган, пикочния или жлъчния мехур в черния дроб) — лекува проказа; <i>жлѣчь</i> (название или на жлъчката, или на секрета на черния дроб, който има жълто-зеленикав цвят) — изгонва нечистите духове.
Снахата на Селевкий и жена на Пров се споменава едва в края с лудостта си при новолуние. Синът на Пров се споменава само тук с неуточнена болест.	Съпругата на Семеклий и майка на Пров е <i>гоубава</i> , <i>гъбава</i> < <i>гъбава</i> , т.е. болна от болестта <i>гъба</i> , проказа. За сина на Пров не се говори.
Истекши зѣници с. 258	Ѡслѣпѣ
Ѡ вышнихъ странъ с. 259	Ѡ гѡрна странѣ, като се създава опозиция с фолклорния топос въз <i>зѣмла дѡланѣ</i> <sup>а</sup>

<sup>8</sup> Посочвам страницата по изданието на Миклас, Тасева, Йовчева 2006 [11].

### Изводи

Засвидетелстваният текстов вариант на апокрифа как Господ сътвори братство с Пров от молдовския ръкопис *BAR 636*, част от Повест за кръстното дърво, развива основни идеи, които се вписват в цялостния съставителски замисъл на молдовския сборник. Той няма пряка връзка с антиеретическата линия, но утвърждавайки християнските ценности – братска любов, непорочна вяра, общение с ближните, стремеж към нравствена чистота, вярата – спасение на душата, постига органичност с останалите догматически, исторически и правни текстове. Струва си да се припомни, че една от причините за популярността на целия Йеремиев цикъл за Кръстното дърво в епохата на Първото българско царство е стремежът да се изкоренят езическите вярвания чрез пресемантизиране на фолклорната образност и ритуалност и натоварването ѝ с ново християнско звучене. Езичниците и еретиците остават основните мишени на догматико-теологическата пропаганда, а заклеимяването им с различни средства е ценностен модел за просъществуването на истинската вяра, независимо в коя епоха и на кое място. В *BAR 636* е налице интересно съчетание на разножанрови текстове с една обща цел – защита на Православието от верските отклонения. В цялостния състав на молдовския сборник този апокриф няма полемични функции като редица други текстове, но подтиква към търсене на Божието слово, молитва и покаяние, подчертава евангелското разделяне между Божието и земното. С една дума – той изпълнява ролята на основен християнски текст за ценностите на православната вяра, каквато е имал в епоха на прозелитизъм. Втори мотив за включването на апокрифа би могла да е идеята за познаваемостта на вярата чрез словото и християнското писмено наследство, защото именно то се превръща в универсална панолия за борба с ересите. Писанията са същинското духовно съкровище, което стои в основата на ортодоксията и ортопраксията на монашеските общности в моменти на изпитания. На трето място, няма никакво съмнение, че наративните познавателни текстове с неканоничен и апокрифен характер са оцелели именно в монашеска среда и сред нисшето духовенство, което е намирало потребност от послания на вярата, облечени в занимателна и иносказателна форма. Въз основа на данните от сравнителните източници предполагам, че текстовата редакция в *BAR 636* отразява по-късни промени и преосмисляния на апокрифа, най-близки, но съвсем не идентични с препис *РНБ Погод. 1606* от XVII в. Тази по-късна редакция несъмнено е възникнала в славянския Юг.

Фактът, че точно определена част от Повест за кръстното дърво попада в толкова богат антиеретически сборник като *BAR 636*, за пореден път напомня, че молдовската книжнина е приемник на произведения на старата българска и на славянската книжнина с разнороден характер. Това повишава нейната ценност за съвременните проучвания. Традицията на апокрифното четиво в молдовските земи е поставена още в предишния XV в., а някои от най-важните манастири и на първо място Нямец са съхранили следите от компилаторската работа на известни кни-

жовници. Последните изследвания показват, че забележителният молдовски книжовник Гавриил Урик е бил компилатор на апокрифни четива при съставителството на някои от своите сборници (Юфу 2016: 211–242; Паскаль 2016) [26] [16]. *BAR 636* доразвива тази линия през XVI в.

*Приложение: издание на преписа в BAR 636<sup>9</sup>*

л. 316r

оуказъ како съвори гь братство крѣстное~ Въ таа времена бѣше црѣзь имене семеклии. любѣше рѣчи ѿ хѣтѣ слышати и обрѣсти хотѣше видѣти хѣ жѣдалаше видѣти хѣ. велико семеклии црѣзь въ единый днь, възлѣгъ на ѿдрѣзъ свой. видѣ птица великѣ и чѣнокѣ, пострѣ полатѣ лѣгавши и въздѣви са о ней. птица възлѣгѣвша оудривъ крилѣ свой. и прѣ възидѣ въ оуно егѣ и ѿслѣпѣ. жена егѣ бѣше гѣбава. снѣ егѣ прѣвъ. имѣше женѣ имѣащи бѣсъ въ себѣ. ѿкоже ѿслѣпѣ семеклии црѣзь. призвѣ сна своего прѣва и рече емѣ. сзидѣи въ зѣмла. дѣланѣ. и не пойми никого ѿ грѣ сего

л. 316v

да не проповѣсть о мнѣ. и съверѣ дѣнь по людѣ, да повѣтавимъ въ скрѣвице и послѣ ѿ него възживемъ. понеже оузналъ вси людѣ. азъ ѿ слѣпотѣ пораженъ есмъ. бѣдетъ инъ црѣзь, и пойметъ црѣво наше. скрѣвное твоѣ бѣдетъ намъ на послѣ. снѣ егѣ прѣвъ не поѣ съ собѣи никого. ѿидѣ велико жалостень и полѣтѣ тамо инѣиа слѣгы себѣ. събиратѣ дѣнь съ крамоложъ великоѣ. мало дѣвахѣ, а снѣ въззашѣ да не знаятъ нѣкто. и инъ прѣвимѣ. имѣше бѣ срѣце плачевно ѿко инъ нѣкто. видѣ гь великѣ жалостъ срѣца егѣ. сътвори гь ѿко и рабѣ. прѣидѣ къ прѣвъ,

л. 317r

и рѣ прѣими мене и бѣдѣ съ тобоѣ. прѣвъ рѣ къ хѣ. ѿ коѣ зѣмла еси. гь рече ѿ горѣна странѣ есмъ. прѣвъ рече. какво имѣ тебѣ наричешъ. гь рѣ еманвилъ е имѣ мое. прѣвъ рече какова е работа твоѣ. гь рече. книжевень есмъ. ѿкоже слыша прѣвъ о книзѣ. възрадѣ са и рече, бѣдѣи съ мноѣ. гь възпрѣи прѣва, и рече емѣ. какво дѣло дѣлаеши здѣ. снѣ рече. единый рабѣ есмъ семеклиа црѣзь. послалъ ма естѣ дѣнь събрати. нарѣ мнѣ не дѣетъ. повѣлно ми е въззо принѣсти. не вѣмъ чѣо сътвори; еманвилъ рече азъ съверѣ спѣшно. гь рече прѣвоѣ. стани надалѣчѣ при

л. 317v

ше еманвилъ въ грѣ. възимааше гла дѣванте бѣиа бѣи. а кесарева кесарѣ. нарѣ слыш такѣвизи рѣчи. принѣшахѣ множество злата и сѣврѣ. прѣвъ же видѣвъ дѣвлѣше са и рече ѿ кѣдоу се мнѣ прѣидѣ. азъ же въ мнѣзѣ мѣстѣ нѣктоже не събрѣ. сѣ же въ единомъ мѣстѣ въсе мнѣ дѣетъ колико хоциѣ. прѣвъ рече къ гоу. еманвилѣ како сътвори любовъ съ тобоѣ. гь рече какоѣ любовъ хоциши бѣдѣ тебѣ, ѿко брата рече гь сътвори тако и възлюбиши мене ѿко самъ са прѣвъ рече сътвори. гь въззѣмъ харѣти и записѣ рѣкоѣ своеѣ братство. и рече нѣлѣжными оусти, проклѣтъ

л. 318r

да естѣ тѣзи члѣкъ сътворивши братство и невѣровавѣи егѣ боле естѣ ѿ брата роженѣо. прѣвъ рече много намъ злата и сѣврѣ. поидѣмъ въ зѣмла наше прѣидѣмъ и стѣшѣ при водѣ тѣса гь рече къ прѣвоѣ. ѿ братѣ прѣвѣ. прѣвъ рече се азъ. гь рече възидѣмъ

<sup>9</sup> Спазват се оригиналният правопис, интерпунктуацията и надредните знаци на преписа в *BAR 636*.

вз водѣ, • и ѡмѣамъ нашѣ скверныи • тогда дѣвиша аггли, егда рече • гъ къ члѣкоу ѡ  
брѣте • гъ взниде въз водѣ, • и оухваѣти рыбѣ и рече, ѡ прѡвѣ • прѡвѣ рече, се азъ • рече, вѣси  
ли что е рыба сѣа • рече не вѣмы брѣте • гъ рече, Оти сѣи рыбѣ за слѣпотѣж естѣ • мѣхырѣ  
ежъ естѣ за проказы • а жлѣзѣ ежъ естѣ занѣ нечистаго дѣха • прѡвѣ

л. 318v

пѡать рыбѣ и развѣмѣ въз срѣци своѣмъ • понѣже ѡцѣз егѡ слѣпѣ естѣ • и мѡти егѡ проказѣна  
естѣ • женѡ егѡ имѣщи нечистыи доухъ • прѣдѡстъ емманвилѡу възсѣ събрѡнѣа своѡ • въз-  
земѣ рыбѣ и прѣидѣ къ рѡдѣтелемъ своѣи • Семѣклѣи вѣше затворѣнъ • да не оузнѡдетъ никѡ  
о слѣпотѣж егѡ • прѡвѣ снѣз егѡ прише и раствори Оти рыбѡвѣ въз водѣ • и помѡза Оти  
ѡцоу своѣмоу и прозрѡтъ • съ мѣхыремъ помѡза мѣтрѣ своѣи и исцѣлѣ • съ жлѣзѣж помѡза  
женѣж своѣи и исцѣлѣ • видѣвѣ бѡ семѣклѣи црѣз и вѣдѣвалъ сѡ и рече, снѡу прѡвѣ ѡ кѣдоу сѣ  
възлѡль еси • Онь испѡвѣда

л. 319r

ѡмѣ възсѡ истинѣ • Семѣклѣи рече, прѣидѣмъ снѡу • тѣ естѣ ис хѣ, егѡже азъ надѣѣж сѡ видѣти •  
въстѡвъ съ рѣданѣемъ пойдѣ • и видѣ гѡ семѣклѣи издалѣчѣ • и бы гѡ невидѣимъ • Семѣклѣи  
растрѣзѡвъ рѣзы своѡ глѡше • слѡва тебѣ вѣлко не оставѣ мене въз погѣвѣли • въззырѡжци  
мѡлитѡвы рѣкописѡнѣа егѡ • плѡчѡщи сѡ глѡше, съчитѡщи рѣчи егѡ слѡвѡвшѣ • слѡва тебѣ  
вѣлко ѡко изволил еси съчитѡти сѡ съ рѡвѡмъ своѣимъ прѡвѡмъ • тебѣ слѡва въз вѣкы, ами :-

### Литература

- [1] Апокрифи 1982: *Стара българска литература*. Т.1. Апокрифи. Съставителство и редакция Д. Петканова. София: Български писател, 1982, 431 с.
- [2] Безбородко 1860: Безбородко, Г. К. *Памятники старинной русской литературы, издаваемые графом Г. Кушелевым Безбородко*. Под редакцией Н. Костомарова. Вып. 1. Санкт Петербург: Кулиша, 1860, с. 123–126.
- [3] Библия 1982: *Библия сиреч Книгите на Свещеното писание на Ветхия и Новия Завет*. София: Св. Синод на Българската православна църква, 1982, 1512 с.
- [4] Билярски 2011: Билярски, Ив. *Сказание на Исаяя пророка и формирането на политическата идеология на ранносредновековна България*. София: ПАМ пбблишинг, 2011, 266 с.
- [5] Билярски, Цибранска-Костова 2015: Билярски, Ив., М. Цибранска-Костова. Славянски ръкопис BAR Ms. Sl. 636, XVI в., от библиотеката на Румънската академия в Букурещ. // *Археографски прилози*, 2015, № 37, с. 107–155.
- [6] Геров 2002: Геров, Г. Водата – граница. // *Проблеми на изкуството*, 2002, № 1, с. 31–40.
- [7] Димитров 1990: Димитров, П. *Презвитер Йеремия*. Дисертация за получаване на научната степен „кандидат на филологическите науки“. Шумен, 1990.
- [8] Димитрова-Маринова 1996: Димитрова-Маринова, Д. Повест за кръстното дърво на презвитер Йеремия в системата на старобългарската апокрифна литература и фолклора. В: *Медиевистични изследвания в памет на Пею Димитров*. Шумен: УИ, 1996, с. 37–43.
- [9] Жудиу 2002: Joudiou, B. La réaction orthodoxe face aux étrangers dans les principales roumaines au XVI<sup>e</sup> siècle. In: *Migrations et diasporas méditerranéennes X<sup>e</sup> – XVI<sup>e</sup> siècles*. M. Balard et A. Ducellier (Eds.). Paris: Éditions de la Sorbonne, 2002, s. 248–249.

- [10] Крачун 2003–2004: Crăciun, M. Tolerance and Persecution. Political Authority and Religious Difference in Late Medieval Moldavia. // *Colloquia. Journal of Central European History*, 2003–2004, No 10–11, s. 5–58.
- [11] Миклас, Тасева, Йовчева 2006: Миклас, Х., Л. Тасева, М. Йовчева. *Берлински сборник. Среднобългарски книжовен паметник от началото на XIV век с допълнения от други ръкописи.* (= Schriften der Balkankommission 47, Fontes 3). София, Виена: Кирило-Методиевски научен център, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2006, 456 с.
- [12] Милтенова 2003: Miltenova, A. Littérature apocryphe bogomile et pseudo-bogomile dans la Bulgarie médiévale. // *Slavica Occitania*, 2003, № 16, p. 37–53.
- [13] Милтенова 2009: Милтенова, А. Презвитер Йеремя. В: *История на българската средновековна литература*. София: Изток-Запад, 2009, с. 285–287.
- [14] Милтенова 2018: Miltenova, A. *South Slavonic Apocryphal Collections*. Sofia: Boyan Penev, Izток-Zapad, 2018, 327 s.
- [15] Николов 2016: Николов, А. *Между Рим и Константинопол. Из антикатолическата литература в България и славянския православен свят (XI–XVII в.)*. София: Фондация „Българско историческо наследство“, 2016, 352 с.
- [16] Паскал 2016: Паскаль, А. Новые данные о рукописной наследии Гавриила Урика в славяно-молдавской книжности первой половины XV века. В: *Румянцевские чтения 2016*. Ч.2. Материалы международной научно-практической конференции Российской государственной библиотеки, 12–13.10. 2016. Москва: Пашков дом, 2016, с. 31–36.
- [17] Петканова 1978: Петканова, Д. *Апокрифна литература и фолклор: апокрифната художествена проза и фолклорът*. София: Наука и изкуство, 1978, 241 с.
- [18] Петканова 1994: Петканова, Д. Повест за кръстното дърво. В: *Старобългарска литература. Енциклопедичен речник*. София: Петър Берон, 1994, с. 334–335.
- [19] Попов 1875: Попов, А. *Первое прибавление к Описанию рукописей и каталогу книг церковной печати библиотеки А. И. Хлудова*. Москва: Синодальная типография, 1875, 221 с.
- [20] Repertorium of Old Bulgarian Literature and Letters: [http:// repertorium.obdurodon.org](http://repertorium.obdurodon.org).
- [21] Русев, Давидов 1966: Русев, П., А. Давидов. *Григорий Цамблак в Румъния и в старата румънска литература*. София: БАН, 1966, 194 с.
- [22] Сантос Отеро 1981: Santos Otero, A. *Die Handschriftliche Überlieferung der altslavischen Apokryphen*. I–II. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1981, 332 s.
- [23] Соколов 1888: Соколов, М. И. Компиляция апокрифов болгарского попа Иеремя. В: *Материалы и заметки по старинной славянской литературе*. Т.1. Москва: Университетская типография, 1888, 211 с.
- [24] Старобългарски речник 2009: *Старобългарски речник*. Т. 2. София: Валентин Траянов, 2009, 1325 с.
- [25] Турилов 2009: Турилов, А. А. Иеремя. В: *Православная энциклопедия*. Т. 21. Москва: Церковно-научный центр „Православная Энциклопедия“, 2009, с. 285–297.
- [26] Юфу 2016: Iufu, I. *Manuscrise slavo-române din mănăstirile românești*. București: Editura Universității din București, 2016, 290 s.